

ایرانِ جان

هویت فرهنگی و ملی ایرانیان

(بررسی تاریخی - اجتماعی)

دکتر ناصر تکمیل‌همايون

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

تهران ۱۴۰۱

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
یادداشت
عنوان دیگر
موضوع
شماره افزوده
رده‌بندی کنگره و رده‌بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

تکمیل همایون، ناصر، ۱۳۱۵-۱۴۰۱

ایران جان: هویت فرهنگی و ملی ایرانیان (بررسی تاریخی-اجتماعی)
ناصر تکمیل همایون، تهران: نگارستان اندیشه، ۱۴۰۱.

ص ۲۷۱

978-622-7754-08-7

کتابنامه: ص. ۲۶۵-۲۷۵

هویت فرهنگی و ملی ایرانیان (بررسی تاریخی-اجتماعی)

ایرانیان -- هویت قومی -- تاریخ. قومیت -- ایران -- تاریخ. ویژگی‌های

ملی ایرانی -- تاریخ. History, Ethnicity -- Iranian -- Ethnic identity

-- History -- Iran. National characteristics, Iranian -- History

DSR ۶۵ ۹۵۵/۰۰۲۴

۸۴۹۱۳۵۶

ایران جان

هویت فرهنگی و ملی ایرانیان
(بررسی تاریخی-اجتماعی)

دکتر ناصر تکمیل همایون

ناشر: نگارستان اندیشه

نوبت چاپ: نخست، ۱۴۰۱

نمونه خوانی و نمایه‌سازی: وحید دریاییگی

طراح جلد: سعید صحابی

شمارگان: ۳۳۰ نسخه

حقوق نشر محفوظ است.

نقل بخش‌هایی از متن با ذکر منبع مجاز است.

تهران، خیابان وحید نظری، پست فروزان، شماره ۱۱، واحد ۳

تلفن: ۶۶۲۲۵۲۱۶ - ۶۶۹۲۲۵۲۲

info@cins.ir . www.cins.ir

انتشارات نگارستان اندیشه

فهرست

- مقدمه‌ای بر شناخت هویت ۹
- سرآغاز زندگی ایرانیان در آسیا ۲۱
- تکوین هویت ایرانیان در سپیده‌دم تاریخ (عصر هخامنشیان) ۳۱
- تحول هویت ایرانیان در عصر فرمانروایی دودمان اشکانی ۵۷
- هویت ایرانی شهری عصر ساسانیان ۷۹
- هویت ایرانی در اعصار اسلامی ۱۰۳
- عوامل تاریخی و عناصر مقوم فرهنگی و هویتی در تأسیس سلسله صفوی ۱۱۷
- بحران هویت و عوامل اجتماعی و تاریخی فروریختگی نظام سیاسی صفوی ۱۳۷
- گذران دوران آشوب و تزلزل در هویت تا طلیعه قانون خواهی ۱۶۵
- تحول هویت خواهی ایرانیان در مسیر عدالت و مشروطیت ۱۷۷
- هویت ایرانی در تلاش‌های مشروطه و نهضت ملی ۲۰۱
- سیما و سلطه «آریامهری» و خدشه در ارکان ملی ۲۱۹
- از اعتراض‌های عمومی تا طلیعه انقلاب ۲۳۱
- حاصل سخن ۲۴۹
- منابع و مأخذ ۲۶۷

مقدمه‌ای بر شناخت هویت

درآمد

هویت به معنای چگونگی یک شیء، یک انسان، یک جامعه و تبیین خواص و مشخصات و ممیزات آن، ریشه‌های فلسفی و تاریخی دارد. واژه مزبور در زبان‌های خارجی (Identity انگلیسی، Identité فرانسه، Identitas لاتین) و این معانی به عنوان تصورات بنیان فکری (Identica انگلیسی و Identique فرانسه و Identicus لاتین)، از کهن‌ترین روزگاران در آثار فلاسفه یونانی و رومی و اسلامی و عصر جدید به صورت‌های گوناگون کلی و جزئی و اقسام و انواع مختلف آمده است. ابن‌رشد اندلسی (۵۲۰-۵۹۵ ق) که یکی از انتقال‌دهندگان فلسفه شرق به اروپا به‌شمار آمده است. هویت را به‌گونه‌ای یک واژه فلسفی، چنین تعریف کرده است: «هویت مشتق از 'هو' است همان‌طور که انسانیت مشتق از انسان است و رجلیت مستقل از رجل بالجمله هویت شیء یعنی وجود و شخصیت شیء است»^(۱) و به صورت دیگر «این همانی عبارت است از جهات معادل جهات یا جهاتی که وارد بر آنها اطلاق شوند»^(۲).

تعریف هویت در فلسفه گاه بالذات است و گاه بالعرض و همواره در حال تحول است که در اصطلاح فلسفی به آن «هویت متجدد» گویند. حکیم نسفی در تعریف واژه مزبور نوشته است: «آنچه شئیت با اوست به اعتبار تحقق

حقیقت گویند و به اعتبار تشخیص هویت گویند و با قطع نظر از هر یک ماهیت گویند.^(۳)

فارابی حکیم دیگر ایرانی (۲۶۰-۳۳۶ق) در معنای این همانی آن را در حیطه وحدت وجود معرفی می‌کند.^(۴) هویت در دیدگاه فلسفی به عددی، شخصی کیفی، نوعی، مورد بحث قرار گرفته است و تعاریف مزبور بیش و کم در مسائل فردی و امرهای اجتماعی هم مورد توجه قرار گرفته و به انواع مختلف (هویت اجتماعی)، منطقه‌ای، قومی، زبانی، دینی و ملی و جزاینها منقسم شده‌اند و در شکل‌گیری آن (پیدایش تشخیص هویتی) عوامل جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی و حکومتی دخالت یافته‌اند و هویت نیز خود در شکل‌گیری‌های تاریخی و اجتماعی و فرهنگی نقش بنیادی دارد. هویت جمعی در مواقعی چون حملات اقوام بیگانه، ظهور و بروز بیش‌تر نشان می‌دهد. به زبانی دیگر هویت‌های جامعه در برخورد و تقابل با جوامع دیگر، چگونگی و تمایز خود را نشان می‌دهند. جامعه‌هایی که به لحاظ سوق‌الجیشی بیش‌تر در معرض تقابل با یکدیگر هستند، نه تنها تمایزهای آنها بیش‌تر مشهود می‌شود، بلکه تأثیر و تأثرات فرهنگی هویت، در آنان چشمگیرتر می‌شود. بی‌تردید هویت‌های ریشه‌دار تاریخی با اندوخته‌های فرهنگی نیرومند در مسیر تاریخ، کم‌تر آسیب‌پذیر هستند و برعکس جوامع کوچک با هویت‌های نه‌چندان ملحوظ و متکی بر پاره‌فرهنگ‌های منطقه‌ای و قومی بیش‌تر آمادگی ادغام اجتماعی دارند و در تاریخ منطقه مشرق‌زمین، ده‌ها قوم و قبیله با فرهنگ و پاره‌فرهنگ‌های گوناگون، به مرور در جامعه‌های نیرومند جای گرفته و در اختلاط‌های اجتماعی به شکل جدیدتر درآمدند.

جامعه ایرانی با در نظر گرفتن ساخت جغرافیایی و اقلیمی آن بیش از بسیاری از جوامع در فضای تاریخی برخورد‌های فرهنگی و هویتی قرار داشته است و در

این واقعه، بی‌تردید عناصر بسیاری از فرهنگ‌های دیگر اقوام و ملت‌ها را پذیرفته است و در فرهنگ و هویت فرهنگی بسیاری از اقوام و ملت‌ها، اثر گذاشته است اما اصالت (Autenticité) تاریخی و فرهنگی خود را از دست نداده است و در زمان‌هایی چند پارچگی بر هویت جسمی مشهود می‌گردند و در انحصار تکامل و یکپارچگی جامعه مفهوم هویت روشن‌تر و بنابرتر (= ملی) می‌شود و این زمانی است که بُعد سرزمین و کارایی فرهنگی جامعه شفافیت ویژه تاریخی یافته‌اند و نهادهای سیاسی انسجام مفصلی پیدا کرده‌اند. بنا بر برخورداری از تعاریف فلسفی پیش‌گفته می‌توان نتیجه‌گیری کرد:

الف. هویت اجتماعی از جامعه است به همان سان که انسانیت از انسان است.

ب. تشخیص اجتماعی هم از جامعه است به همان سان که اعتبار تشخیص از هویت است.

ج. انواع هویت زاینده کل جامعه است همانند با تقسیم معنویت به عددی، شخصی، کیفیتی و نوعی در فلسفه.

نکته دیگری که از اهمیت فلسفی و اجتماعی و تاریخی برخوردار است، عنایت به «اصل» یا «اصالت» تاریخی است که ریشه و بنیاد همه هویت‌ها است (Autenticité). این واژه که شاید با واژه Identite فاصله زیادی نداشته باشد نشان‌دهنده ریشه و بنیاد جامعه و اصالت‌های باستانی آن است و از واژه Authenticus لاتین که خود از واژه یونانی Authentikos ریشه دارد و به معنای آنچه از خودش ناشی می‌شود و بنیاد و ریشه هویت‌ها است.^(۵)

قراردادن هویت اجتماعی در بُعد سرزمین (جغرافیای هویت یا هویت جغرافیایی) و هماهنگی فرهنگی در کلیت جامعه و سمت‌گیری‌های حکومتی (به دور از تسلط یک نهاد بر نهاد دیگر)، اصالت هویت را آشکار می‌سازد و با

ایجاد شهر و شهرنشینی (تمدن و تخلق به اخلاق اهل المدين)، می‌توانند سرآغاز تجلی هویت بیش‌وکم سیاسی جوامع را در تاریخ بازشناسی نمایند.

نیل به عصر هویت و پیوند با فرهنگ و قومیت و ملت و سرانجام هویت ملی از دستاوردهای اجتماعی و تاریخی به‌هم‌پیوسته‌ای هستند که آشنایی با آنها جایگاه انسانی و منزلت علمی آن را به‌ویژه در دوران معاصر روشن می‌کند و این امر به‌لحاظ روان‌شناختی، جامعه‌شناختی و فلسفی بیش‌تر از یک‌صد سال مورد بررسی و مطالعه دانشمندان جهان قرار گرفته است و در ایران هم چندین دهه است که توجه علاقه‌مندان به تاریخ و جامعه را به خود جلب کرده است.

جامعه که در هویت‌هایی مشخص پیدا می‌کند، در فضای فوق‌الارضی تحقق نیافته است هر جامعه‌ای در سرزمین و جغرافیای خاص شکل می‌یابد و هویت در درون جامعه‌ای شکل پیدا می‌کند که دینامیسم ویژه‌ای در آن وجود دارد (= فرهنگ) که انسجام و تحولات آن را نظم و کمال می‌بخشد و از این‌رو شرایط و عوامل جغرافیایی و فرهنگ در برخورد‌های هنجار یا نابهنجار با جوامع دیگر، به‌گونه‌ای ساختارهای هویت‌یابی جامعه خاص را مورد بررسی قرار می‌دهد.

هویت و جغرافیای فرهنگی ایران

انسان که از آغاز پیدایش مقهور طبیعت و اوضاع جغرافیایی منطقه زیست خود در جنگل‌ها و دشت‌ها و سواحل رودخانه‌ها و دریاها بوده است، اندک‌اندک بر پایه نیازهای اجتماعی و اقتصادی با کاربرد «خرد خداداد» و «دست‌های خلاق»، شکوفه‌های نخستین درخت پربار فرهنگ را در تعارض با محیط و جامعه پرورش داده و به‌تدریج حرکت‌های سازنده خود را به سوی تمدن شکوفا پیش برده است.